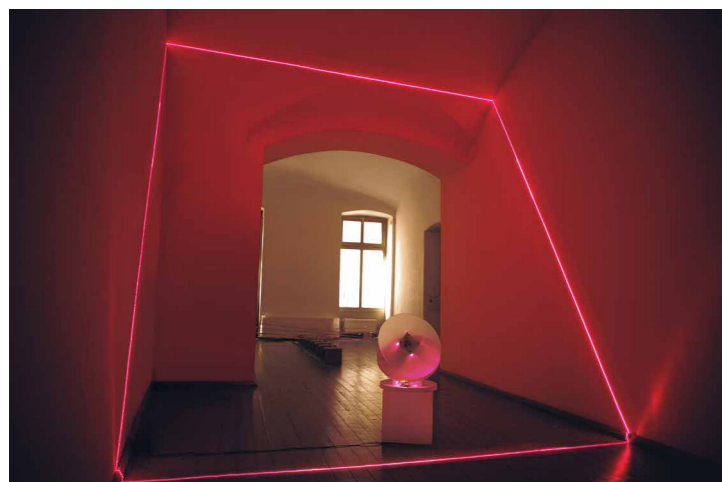

IMPLAUSIBLE WORKS
Csillag-tér, 2018, Labor Galéria, Budapest; részlet a kiállításból

IMPLAUSIBLE WORKS
Csillag-tér, 2018, Labor Galéria, Budapest; részlet a kiállításból

a keringési pályák itt bemutatott közös metszete is az Ekliptika-sík egy szelete (ugyan kilencven fokban megdöntve). Valójában az IW-től a *bolygóközi libikókával* egy újabb időábrázolási variációt kaptunk a tér absztrahált modellezésén keresztül. Képzletnyitogató elgondolni, hogy ezt a világunkat meghatározó, tulajdonképpen ismerős pályasíkot egyedül¹⁰ a Voyager-űrszondáknak – rajtuk az információhordozó aranylemezekkel – sikerült elhagyniuk 2012-ben, illetve 2018 végén. A *Csillag-tér* esetében még egy fontos komponensre érdemes visszaemlékezni. A mobil installációk része volt – akarva-akaratlanul is – a mozgások során keletkező „hangsáv”: a nyomtató kattogása, a mérleghintázó csövek tompa becsapódásai vagy a guruló gömbök súrlódó hangja. Ehhez a *kozmosz zenéhez* jó érzékkel kapcsolódott HORVÁTH ÁDÁM MÁRTON zenei performansa¹¹ a május 10-i megnyitón. A teret megtöltő hangok meditatív légkört hoztak létre a látogató körül: a hintázó csövek és golyók közege parkoló pályára állította az első svungra empirikus feltárássra, megértésre törekvő, cikázó képzletünket és egy lassabb, szemlélődő befogadói magatartásra készítettek. Ezen a ponton az installáció-együttest adó berendezések egy aktív neuronháló elemeinek összjátékához váltak hasonlatossá (bár vissza a földre, ez már egy nagyon elrugaskodott asszociációs-kép). A *Csillag-tér* röviden a *megfigyelés, a modellezés és megértés* sokféleségéről szól. Felmerülhet a kérdés, hogy az Ekliptika-sík ábrázolhatóságát körüljáró állomások mennyire befogadhatók hozott

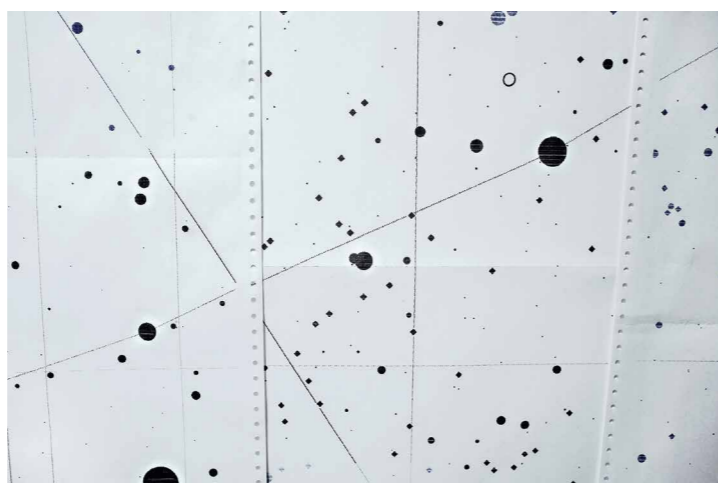
¹⁰ A Voyager 1. és 2. mellett a Pioneer 10., 11., illetve a New Horizons hagyta el a Naprendszer, azonban ezek az Ekliptika-síktól csak kisebb szögben tértek el, mint a Voyager-űrszondák. Ld. <https://www.heavens-above.com/SolarEscape.aspx>
¹¹ Ld. <https://songsfromtheroom.bandcamp.com/track/csillag-t-r-ki-ll-t-s-megnyit-performance>

háttérinformációk nélkül, vagy másképp megfogalmazva: ezt a szükséges közös tudást a kiállítás mennyire teremtette meg, mennyire szorult mindez az alkotók részéről mediálásra?

A kiállítás önálló felfedezése, referenciáinak feltárása – azt gondolom – látogatói szempontból kemény dió volt, mivel az installáció-együttes, koncepciójának falszövegén kívül, nem volt megtámogatva további adalékanyagokkal. Az Ekliptika-síkra felfűzött szekvenciákról maga az Implausible Works a következőképp nyilatkozott: „Égi összefüggéseket dolgoztunk fel, billegő-forgó gépecskék és kinyomtatott csillagok lettek belőle.”

Azonban a Labor sajátos adottságaiból következően – jellemzően a kiállítók/ a szervezők üzemeltették a teret a projektek nyitvatartása alatt – a művészek készségesen segítettek esetlegesen hiányos fizikai, csillagászati ismereteink foghíjainak betömődésében (inkább kérdéssel, rávezetéssel, mint direkt tényanyag-közléssel). Azt, hogy az így összeálló értelmezések mennyire maradnak kötött pályán, egy azon mederben, vagy, hogy az erősen science alapokon nyugvó *Csillag-tér* mennyire ad teret lazább interpretációknak – már egy újabb kérdés. A síkok és dőlésszögek formai és fogalmi megfeleltetései kétségkívül máshogy álltak össze az alkotói, modellező gyakorlat során, mint ahogy mi is másképp tudtunk rájuk nézni, vagy visszafejteni azokat. Az viszont biztosan elmondható, hogy a létrehozás, az alkotási folyamat nyomába eredve a modellek maguktól értetődően készítettek *perspektívaváltásra*. A kiállítás terében eltöltött idő, az elhályosult ismeretek aktiválására tett energia befektetés kama-tostul megtért. A három modell megismerése a felfedezés lendületével, a kozmikus léptékek közelebb hozásának megtapasztalásával, csendesebb, szemlélődő befogadással párosult, mint ahogy mondjuk a nyári égbolt fürkészése, kémlelése...

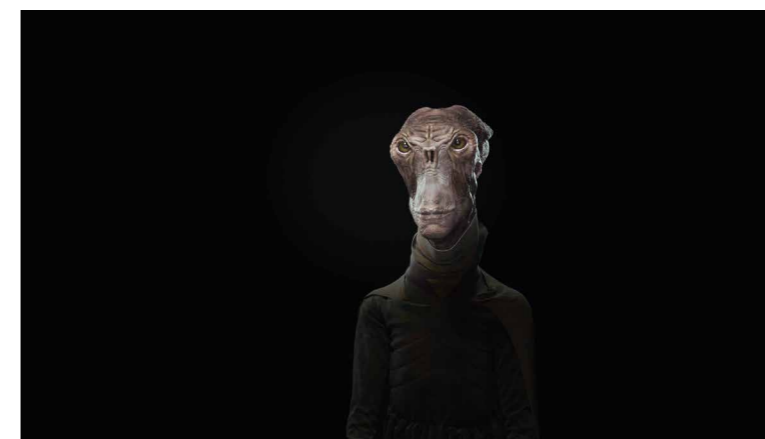
IMPLAUSIBLE WORKS
Csillag-tér, 2018, Labor Galéria, Budapest; részletek a kiállításból

A tudós, a művész, az őslakos és az ambasszador

Cséfalvay Andrással Frazon Zsófia beszélget

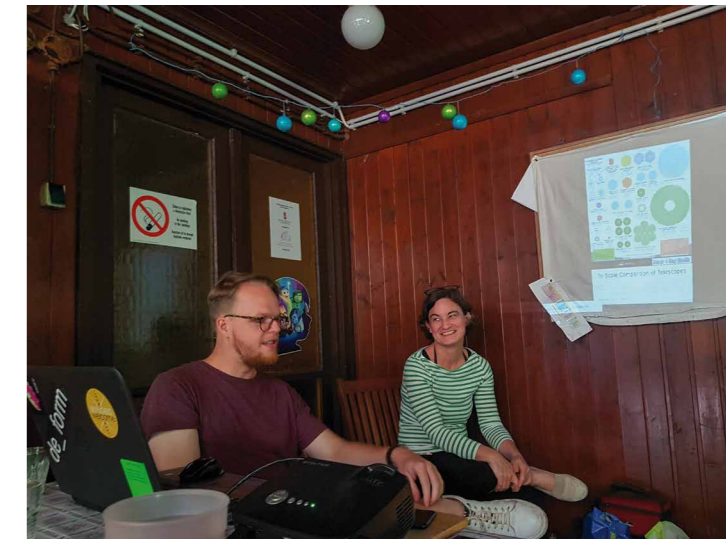
CSÉFALVAY ANDRÁSSAL¹ az Esztétika olvasókör *Mezőről mezőre* című nyári egyetemén beszélgettünk (2019. augusztus 1-4.). Az olvasókör egy olyan szakmai önszerveződő közösség, amely néhány éve működik, alapja a tudásmegosztás, a tudáscsere. A közös olvasás és beszélgetés témái: az *antropocén*, a *posztumán*, a *szolárpunk*, a *klímakatasztrófa*, az *apokalipszis*, a *lakhatás*, a *neonomád*, a *kolonializmuskritika*. Anyag, esztétika, filozófia és társadalomtudomány. A 2019-es horányi nyári egyetem szervezői (TÓTH RÉKA, HORVÁTH MIA, ÁDÁM ZSÓFIA, SZÁNTÓ RITA, UDVARI ORSOLYA és KISS KATA DÓRA) pedig arra kértek minket, hogy tartsunk egy-egy workshopot, amit mi végül összevontunk, és egy beszélgetés keretében valósítottunk meg. A *kutatás*, a *tudomány*, a *helyi tudások és tapasztalatok* érdekelték minket, és az, hogy ebben milyen szerepe lehet a tudósoknak és a művészeknek mint megfigyelőknek, kutatóknak, alkotóknak. A beszélgetésben a tudomány mint a világ egy lehetséges *reprezentációja* jelenik meg, a maga koloniális gondolkodásmódjával, amely fenntartja a tudományos világok és más világ-nézetek közötti konfliktusokat és hierarchiát.

CSÉFALVAY ANDRÁS
Plútó-ügy, 2018; állókép a háromcsatornás videó-installációból, 31'58"

„Ez egy virtuális konferencia volt a Plútó bolygó létéről. Én is részt vettem a konferencián, egy alien animáció formájában, mint galaktika ambasszador, és elmondtam a véleményem. Alapvetően a galaktikus szénátust képviseltem, akik mindig megjelennek, hogyha valahol ilyen méretű igazságtalanság történik (mint a Plútó bolygó létének kérdése). Érvelésem szerint az embereknél szimptomatikus, hogy Plútót, az alvilág istenét akarják kiűzni. Ugyanúgy, ahogy

¹ <http://www.andrascsefalvay.com/> (utolsó belépés a szövegben hivatkozott webhelyekre: 2020. november 20.)

Cséfalvay András és Frazon Zsófia

a halottakat a városból a temetőbe űzik. Az alvilág istenét törpebolygóvá alacsonyítják, majd elűzik. Ez a halálfélelem egy jele. A kérdés, hogy az emberiség vállalja-e a döntéssel kapcsolatos felelősséget, a döntést követő hatásokat. Képesek-e az összes mellékhatást regisztrálni, leírni és számba venni. Az ambasszador szerint az a cél, hogy olyan érzékenységre tegyenek szert az emberek, amellyel a lehető legtöbb mellékhatást számba tudják venni.”

***

Frazon Zsófia: András, te mivel foglalkozol, amikor nem animált galaktika ambasszador vagy?

CsA: Képzőművész vagyok, és a pozsonyi Képzőművészeti Egyetemen² tanítok, többek között művészhallgatóknak tartok bevezetést a hangtanba. Képzőművészként pedig sokat foglalkozom a tudomány történelmével, a tudomány és a képzőművészet határvidalaival, átfedéseivel.

FZs: Utóbbira láthattunk példákat a 2019-es kiállításodon a Trafó Galériában: Egy olyan világban, ahol nincsenek tények, ott csak a jószág marad címmel.³

CsA: Igen, erről később beszélünk még. De mondd el te is, mivel foglalkozol!

FZs: Egy fiatal tudománnyal, az etnográfival, a budapesti Néprajzi Múzeumban.⁴ A jelenkorral, a hétköznapi tapasztalatokkal, a tudomány időhöz való viszonyával. Ami mindig is érdekelt, hogy miként közelít egymáshoz a tudományos, akadémiai tudás, illetve a hétköznapi saját tudások és tapasztalatok világa. A másik pedig a társadalomtudomány és a művészet találkozási pontja, a sűrűsége és tempója. Ez a te munkádban is izgalmas számomra. A slow science pedig mindkettőnk érdekel.

CsA: Igen, hogy miként viszonyulunk az idő teléséhez és folyásához, milyen tendenciákat látunk ebben. A *slow mozgalom* mára az élet minden területére kiterjed. Ha jól tudom, a fast food ellenpéldájaként született a gondolat: legyen lassú az evés. Rómában volt egy korai eset 1986-ban,⁵ amikor egy McDonalds-szal szemben nyitottak lassú éttermet: lassan készült az étel, lassan szolgálták fel és lassan kellett megenni. Mindez nem volt olyan régen. Majd elkezdtek

² <https://www.vsvu.sk/en/contacts/employees/andras-csefalvay/>

³ Cséfalvay András: *Egy olyan világban, ahol nincsenek tények, ott csak a jószág marad*. Trafó Galéria / Trafó Kortárs Művészetek Háza, Budapest, 2019. április 5 – május 19., <https://trafo.hu/trafo-galeria/andras-csefalvay>,

⁴ <https://www.neprajz.hu/>

⁵ NOAH RAYMAN: *How a McDonald's Restaurant Spawned the Slow Food Movement*. *Time*, 2014. december 10., ld. <https://time.com/3626290/mcdonalds-slow-food/>

a gyakorlatról elméletben is gondolkodni: hogy mit jelent más időhoz-
záállással tenni a dolgokat. Ma már van slow driving mozgalom is.
A *Slow Science Manifesto* 2010-ben született. Ebben a tudósok több
mindenre reflektálnak: a felfokozott publikálási igényre, a piac hatá-
saira, az egyre gyorsabban pörgő tudományos eredmények létreho-
zására. Azt vizsgálják, létezik-e ennek ellenpéldája. A manifesztum
arra is reagál, ahogy a média a tudományt prezentálja. A populá-
ris tudomány ugyanis gyakran bombasztikus, egymásnak átkiabá-
lós formában jelenik meg, és szinte mindig tényekkel mutat be egy
jelenséget – ez jó ellenpéldája általában a művészetnek. A manifeszt-
umot természettudósok írták, és így kezdődik: “We are scientists.
We don’t blog. We don’t twitter. We take our time.”⁶ Tehát nem arról
van szó, hogy képtelenek vagyunk lépést tartani a világ gyorsaságá-
val. Nem a sebességgel van probléma, hanem a sebesség *arányával*
ahhoz képest, amit csinálunk. Nem a lassúságról, inkább a megfelelő
tempóról van szó. Találjuk meg a megfelelő időt és tempót! Bizonyos
dolgokhoz egyszerűen több időre van szükség. A manifesztum végét
még érdemes kiemelni, mert nagyon szép: “We do need time to think.
We do need time to digest. We do need time to misunderstand each
other, especially when fostering lost dialogue between humanities
and natural sciences. We cannot continuously tell you what our
science means; what it will be good for; because we simply don’t
know yet. Science needs time. – *Bear with us, while we think.*”⁷ Azaz:
a medve gondolkodik.⁸ Én is. Azon, hogy mit jelent a természettudo-
mányon túli tudományok számára az idő. A populáris nézetek szerint
a fejlődés és a haladás a kemény adatok és a természettudományok
oldalán áll. De valahol mégiscsak kialakult egy tér, ahol más tuda-
mányok vannak.

6 A teljes szöveg: <http://slow-science.org/>; a kiállításról ld. még a jelen számban HORVÁTH MÁTYÁS szövegét.

7 A manifesztumnak nincs hivatalos magyar fordítása. Az idézett rész magyarul: „Nagyon is szükségünk van időre, hogy gondolkodjunk. Nagyon is szükségünk van időre, hogy emésszünk. Nagyon is szükségünk van időre, hogy félreértsük egymást, különösen akkor, amikor a bölcsész és a természettudományok közötti elvesztett DIALOGUST bátorítjuk. Nem magyarázhatjuk folyton az embereknek, hogy a tudományunk mit jelent; vagy hogy mire lesz majd jó; egyszerűen azért, mert nem tudjuk még. A tudományunk időre van szüksége. Légy türelmes, amíg gondolkodunk.”

8 Ez egy ironikus belső utalás arra, hogy a *Mezőről mezőre* nyári egyetemnek a med-
veállatka volt a szimbóluma.

FZs: Úgy érted, hogy a művészet és a humán tudományok a *slow science*
vonalán meghatározóbbá válhatnak a társadalom számára?

CsA: Igen.

FZs: Ez szuper! Egy múzeumban például sokkal több idő kellene a beszél-
getésekre. A múzeumok ugyanis teljesen másképp működnek, mint az
akadémiai tudományok. A múzeum egy része látható, a másik látha-
tatlan. A látható és a láthatatlan terekben pedig másképp telik az idő.
A gyűjteményekben évtizedekben, évszázadokban mérjük, a kiállításo-
kon és a programokon viszont nap nap után, óráról órára, percről percre.
És mások az ehhez kapcsolt kommunikációs stratégiák is. Holott, ha a
látogató nemcsak nézőnek, hanem múzeumhasználónak tekintjük, akkor
szokott dialogikusabb és időigényesebb formákban kellene gondolkodnunk.
A találkozásokból nyert tudások és tapasztalatok pedig hatással vannak a
tudományos munkára, a múzeum tágabb tudományos közegére, valamint
ezen keresztül az akadémiai tudásra. Ehhez viszont sokkal több idő és las-
sabb tempó szükséges ott is, ahol az utóbbi időben értelmetlenül felpörgött
az idő. A múzeumhasználókkal kialakított lassú párbeszéd, a kevésbé
látványos, de annál mélyebb helyzetek nagyon hiányoznak a múzeumi
szcénából. Holott alkalmasak olyan ma megkerülhetetlen megközelítések
tárgyalására is, mint például a repatriáció: amikor a tárgyak elhelye-
zéséről, visszaszármaztatásáról a forrásközösség és a múzeumi emberek
hosszas tárgyalást kezdenek. Ilyenkor a jogi szituációk ritkán célra-
vetők, sokkal inkább az elnyújtott és higgadt vita és egyeztetés visz előre.
Egyenlő felek között. A tudások és a tapasztalatok körforgásával. Ezekben
a helyzetekben a gyors és a hatalom által diktált megoldások nem működ-
nek jól. Hangsúlyozom: repatriációról és nem restitúcióról beszélek.

CsA: A dialógushoz eszembe jutott valami, bár ez inkább spekulá-
tív kérdés. A párszázéves muzeológia fel van-e készülve arra, amikor

párezeréves lesz? Arra, hogy minden tárgyat meg kell-e tartani? Egy
ponton túl több lesz a tárgy, mint a tér. És ötszáz év múlva lehet, hogy
nem is azok lesznek fontosak.

FZs: A 18. század végén és a 19. században alapított modern múzeumban
a gyűjtemény és az állandó kiállítási kollektív között még nem volt szig-
nifikáns különbség. Ami volt, az nagyrészt látható volt. A raktározás nem
volt külön kezelendő probléma. A gyűjtemény szüntelen növekedésével
vált szét a két műfaj. És az állandó kiállítás mellett megjelent a raktár és
a raktározás mint fizikai és módszertani probléma: a gyűjtés, a tárolás,
az elhelyezés, a fejlesztés és a selejtezés olyan praxisok, amelyek a 19. és 20.
század fordulóján tulajdonképpen létrehozták a múzeumot mint gyűj-
teményt, mint rendszert, mint egyfajta világmagyarázatot. Amelyben
tárgyakon keresztül próbáljuk megérteni a világot. Ma pedig már arról is
olvashatunk kritikai szövegeket, hogy a múzeumok gigászi gyűjteményei
és raktártechnikája nagyrészt káros a környezetre. Ebben a diskurzus-
ban a selejtezés mellett ugyancsak elő szokott kerülni a repatriáció, a tár-
gyak forrásközösségekre való visszaszármaztatásának problémája – új
múzeumok alapítása helyett. Újra csak kultúra és tudomány feszültsége
kerül a fókuszba.

CsA: Én is a kultúra és tudomány feszültségéről szeretnék tovább
gondolkodni – két példa segítségével. Mindkét esetben az őslakosok
„harcolnak” valamilyen építkezési beruházással szemben. Az egyik
két évvel ezelőtt történt, Észak-Dakotában, egy olajvezeték építések,
amit az őslakos indiánok földjén vezettek át,⁹ a másik pedig jelenleg
[FZs: 2019 augusztusában] is zajlik, követni lehet a tüntetéseket: a
hawaii vulkánon, a Mauna Keán épített távcsövek elleni akciókat.¹⁰
Észak-Amerikában az illinois-i finomítóba az észak-dakotai olajme-
zőkről vezették az olajat, és ehhez egy olajvezeték kellett építeni.
Nem gondolkodtak azon, hogy milyen más nyersanyagokkal működik
a társadalom (napfény, víz), csak az olajban. Olajvezeték tervezésé-
nél és lefektetésénél az állam jogosan megszerezhet ehhez szükséges
földet. Ez minden más szempontot felülír. A vezeték leggazdaságo-
sabban a szüi indiánok földjén ment keresztül, ezen a területen van
azonban egy tó és a Missouri folyó, ami a leglényegesebb ivóvízfor-
rás. Alatta húzódtott volna az olajvezeték. 2016 elején kezdték építeni.
A tüntetések – amelyeket az őslakosok szerveztek a környezeti problé-
mák miatt – akkor kezdődtek, amikor erre a területre ért a vezeték.
Ez a mi egyetlen földünk – mondták a szüik. Ha ezt megmérgezik,
akkor nekünk nincs hova menni. Javasolták, hogy az állam keres-
sen másik útvonalat. A sztori erősen mediatisáltta vált, és egyre töb-
ben csatlakoztak a protestálókhoz. Kialakítottak egy tábor, és egész
éven tiltakoztak az – egymással amúgy konfliktusban álló – észak-
amerikai indián törzsek. Több civil szervezet is csatlakozott. 2016
végén, amikor közeledett az elnökválasztás, Obama aláírt egy memo-
randumot az építkezés leállításáról. Rengeteg cikk jelent meg arról,
hogy végre egy jó példa: tüntetéssel el lehet érni valamit a hatalom-
mal szemben, és hogy az őslakosok nyertek.

FZs: A tiltakozás mennyire vált radikálissá?

CsA: A tábor volt a legfontosabb hely, ahol beszélgetni próbáltak.
A tudáscsere volt a legfőbb elem a törzsek és a civil szervezetek között.
2016 novemberében, amikor „győzelmet” aratott a tüntetés, a tábor
diadalmasan elvonult. Majd jöttek a választások, Donald Trump lett
az elnök, aki már februárban aláírt egy másik memorandumot, hogy
folytathatják a fúrást. Kitoloncolták, aki ott maradt, a tábor pedig
buldózerekkel lenyomták. Az olajvezeték két hónap alatt elkészült,
ma már működik. Hiába volt az indiánok számára fontos a víz. Olaj
és víz: két nyersanyag, amelyen a társadalom nyugszik. Kérdés, hogy

9 https://en.wikipedia.org/wiki/Dakota_Access_Pipeline_protests; <https://www.nodaplarchive.com/>

10 https://en.wikipedia.org/wiki/Thirty_Meter_Telescope_protests; illetve MICHELLE BRODER VAN DYKE: 'A new Hawaiian Renaissance': how a telescope protest became a movement. *The Guardian*, 2019. augusztus 17., <https://www.theguardian.com/us-news/2019/aug/16/hawaii-telescope-protest-mauna-kea>

ezeket milyen arányba, viszonyba tudjuk egymással hozni: milyen
mértékben legyen olajalapú a társadalom, illetve hogy a vízvédelem
ehhez képest milyen szerepet játsszon. Az olajat el tudjuk juttatni oda,
ahova kell, a vizet viszont – annak ellenére, hogy globálisan talán
nincs vízhiány a Földön – nem nagyon lehet odaszállítani, ahol kevés
van. Tehát regionális igazságtalanság áll fenn. A hatalmi logika pedig
az olajat részesíti előnyben.

JIM JARMUSCH *Only lovers left alive* (2014) című filmjében van egy
jelenet, amikor autóznak Detroitba, és arról beszélgetnek, hogy most,
amikor az olajháborúk zajlanak, ez egy szegény hely, de ha majd kitör-
nek a vízháborúk, akkor jó lesz itt. A konfliktusoknak tehát új helyei
lesznek. Ez Közép-Európára vonatkoztatva is fontos tanulság: ha
kitörnek a vízháborúk, akkor itt lesz jó.

Még 1972-ben készült az első számítógépes szimuláció az emberi-
ség és az erőforrások kapcsolatáról *The Limits to Growth* címmel.¹¹
Kiszámolták, hogy a természeti erőforrások mikor merülnek ki: hogy
a réz, a vas, az urán, az arany meddig bányászható. Eszerint 2020-
ra érjük el a gazdasági csúcspontot, utána már képtelenek leszünk
tartani az állandó növekedést. A hetvenes éve óta sok lehetőség volt
a növekedésre: a női, majd a kelet-ázsiai munkaerő, aztán lehetett a
vízbe és a levegőbe investálni... De egy bizonyos ponton túl – ezt
jósolta a könyv 2020-ra – véget ér, majd összeomlik az állandó és
exponenciális növekedés lehetősége.

FZs: Újra visszaértünk az időhöz és a tempóhoz. És az ökológiai időhöz.
Az én egyik példám ehhez (is) kapcsolódik, de múzeumi, kiállítási környe-
zetben játszódik, ami a tudomány időszemléletére is reflexió. 2000-ben,
az ezredfordulón nyílt a Néprajzi Múzeum *Időképek* című kiállítása,¹²
amelyben a természeti és kulturális időfelfogások (khronosz és tempus)
rétegződtek egymásra – gyűjteményi tárgyak kibontásával. A múzeum
műtárgyai felölelik minden földrészt, így sokféleképpen jelenhetett meg
természet és kultúra viszonya, ezek tudományos és hétköznapi magyará-
zata, a helyi/törzsi/őslakos világszemlélet és az európai tudomány kutatói
kíváncsisága. A kiállításból most egy példát emelek ki röviden: ezek az
ausztrál Álomidőhöz kapcsolódó szent tárgyak, a csurungák. A csurunga
tenyerbe vehető, laposra csiszolt kő- vagy falap, belekarcolt szimbólumok-
kal. Az Álomidő mint kozmológia egybefogta az embereket, a tájat, és
ennek élőlényeit együtt a szent helyekkel, a szellemekkel és az idővel.¹³ Az
Álomidőhöz kapcsolódik a teremtéstörténet: a lapos föld tájakkal, élőlé-
nyekkel, emberekkel való benépesítése. A teremtés befejezését követően
az ősök újra álomra szenderültek és csurungákká változtak. Az Álomidő
tehát örök viszonyítási pont. A gyarmatosítók a 19. századtól kezdve
írták le először az Álomidőt, és nem ritkán teljesen félreértették. RÓHEIM
GÉZA magyar néprajzkutató erősen érdeklődött a pszichoanalitikus ant-
ropológia iránt, így érthető, hogy az ausztrál Álomidőt izgalmas terep-
nek tartotta, és 1932-ben több csurungát is hozott a Néprajzi Múzeum
gyűjteményébe. A csurungákat az őslakók titkos, szent helyen, kis kollek-
ciókban tárolják, és a fiatal férfiaknak is csak beavatásuk után mutatják
meg. Emiatt is jogos a kérdés: a csurungák múzeumi/gyűjteményi helye
indokolt-e? Az általuk fenntartott természeti és kulturális egyensúly nem
bomlik-e meg azzal, hogy a tudomány áthelyezi azt saját laboratóriumába,
a múzeumba?

Ugyan több olyan esetről is tudunk, ahol épp a múzeum jelenti e tárgyak
számára a menedéket, az esélyt a túlélésre, de ezek az esetek önmaguk-
ban annyira bonyolultak, hogy csak egyedi vizsgálatuk és elemzésük adhat
magyarázatot – de még ez sem egyenlő a megoldással. A történet múzeumi

11 MEADOWS, DONELLA H.; MEADOWS, DENNIS L.; RANDERS, JØRGEN; BEHRENS, WILLIAM W., III: *The Limits to Growth: A report for the Club of Rome's project on the predicament of mankind*. Wagnigton: Potomac Associates Book, New York: Universe Book, 1972. ld. <https://clubofrome.org/publication/the-limits-to-growth/>

12 Időképek. Millenniumi kiállítás 2000. dec. 31. - 2001. dec. 31., Néprajzi Múzeum, Budapest, főrendező: FEJŐS ZOLTÁN. ld. <https://www.neprajz.hu/kiallitasok/idoszaki/2000/millenniumi-kiallitas---idokep-2001-masolat.html>

13 WILHELM GÁBOR: Álomidő. In FEJŐS ZOLTÁN, LACKNER MÓNKA, WILHELM GÁBOR (szerk.): *Időképek* katalógus; Néprajzi Múzeum, Budapest, 2000, 386-399.

Tiltakozó hawaii őslakosok, 2019; <https://www.yesmagazine.org/social-justice/2019/08/14/mauna-kea-protest-tmt/>

kibontása és megnyugtató megoldása még a Néprajzi Múzeum számára is jövőbeni feladat (amivel a készülő új állandó kiállításban fogunk is dolgozni). Ami viszont még jelenleg sem látható: hogy milyen érdekek, tudások és következtetések érvényesülnek majd ebben a vitában, kik lesznek a felek, és milyen, mindenki számára megnyugtató megoldás kristályosodik ki a történetből. Ami viszont egészen biztos: hogy szükséges vállalni ezt a súrlódást.

CsA: A hawaii vulkán, a Mauna Kea történetében még erősebben ütközik természet és kultúra, kultúra és tudomány. Úgy indul a történet, hogy egy óriási távcsövet akarnak építeni a vulkánon, ami másfél milliárd dolláros befektetés. Tehát nem pusztán a tudomány áll szemben a helyi érdekekkel, hanem a befektetők is. A Mauna Kea a világ egyik legnagyobb hegye: 11 km magas, amiből 6 km van a tengerszint felett. A csúcs az atmoszféra sűrű része fölött van, ami meteorológiai szempontból ideális távcső építésére. A hegyen már van hét-nyolc távcső. Az elsőt a hetvenes években építették 2-3 méter átmérőjű tükörrel, a legutolsó már 6 méteres. Ez ma a föld legjobb minőségű távcsöve, a legkomolyabb csillagászati kutatási eredmények – például a Plútó utáni kisbolygók felfedezése – itt születnek. Főleg az amerikai egyetemek dolgoznak vele. Jobb a felbontása, mint az űrteleszkópoknak. Az új teleszkóp egy 30 méteres tükörátmérőjű távcső, ami ötször-hatszor akkora, mint a korábbiak, ezért komoly tüntetések zajlanak a megépítése ellen. A hawaiiak számára a Mauna Kea szent hely: mitológiájuk szerint a két fő isten, a földanya és az égapa nászából született a vulkán, az első fiúk – illetve nem is tudom, fiú-e? Majd következett a többi gyerek: madár, hínár, négy lábú és kétfő lábú. Így lett világ. A Mauna Keán találkoznak az istenek, az emberek az istenekkel, itt kommunikálnak egymással. Az építkezések ellen már a hetvenes évek óta zajlanak tüntetések. A legutóbbi teleszkóp építésekor megegyezés született, hogy nem csinálnak többet. Erre most itt ez az óriási. A hawaiiak mindennel próbálkoznak. Jogi megoldással is. 2019 februárjában azonban a hawaii legfelsőbb bíróság az építés folytatása mellett döntött: nyáron kellett volna kezdődnie. Viszont augusztusban, amikor fel akarták vinni az alapkövet, az őslakosok körbezárták a vulkánt. Az akciót lehetett követni a Facebookon. Ott láttam, hogy éjjel próbálták felcsempészni a bulldozert. Hogy ne hagyjon nyomatot,

a kerekek alá gumikat próbáltak becsúsztatni. Elég babra munka volt, mert a bulldozer négy emelet magas. Igazából nem értem, hogy gondolták, hogy el tudják rejteni.

A Mauna Kea tetején már ritka a levegő, ami fiziológiai szempontból hat ránk. Nemcsak az istenek szent helye, hanem temető és emlékhely is: sátrás, oltárszerű építmények láthatók rajta, melyeket ma is használnak. A konfliktus lényege, hogy az őslakosok nem szeretnék, hogy megépüljön a teleszkóp, hiszen volnának más lehetőségek is: például a Kanári-szigeteken, és ennek Spanyolország is örülne. A hawaii őslakosok polinézek, és több polinéz származású színész is bekapcsolódott a tüntetésbe: például Dwayne Johnson, becenevén The Rock, vagy Jason Momoa. A történetben viszont nemcsak a hawaii oldalon jelentek meg érzelmek: hiszen a teleszkóp sok új csillag felfedezésre ad lehetőséget, ezen keresztül magunkat is jobban megérthetjük – állítják az amerikai tudósok. Ez vitathatatlanul egy érzelmi szál az érvelésben.

FZs: OK. Akkor egyrészt ehhez a vulkánhoz kapcsolódik egy rituális teremtéstörténet, ami világmagyarázat: a természet, az élőlények és a világ létrejöttéről. A lokális történet ebben hasonlít más lokális teremtéstörténetekhez és világmagyarázatokhoz. De ebben megjelenik egy másik univerzum is, a tudomány, amely tudásra és kíváncsiságra épül, a vágyra, hogy egyre többet tudjunk – környezetünkről és magunkról. Ehhez pedig eszközökre van szükség. Különös, hogy ez a két világ egy hegyen található, konfliktusba kerül egymással, és nincs egy mediátor, aki közvetítene a világok között. A vulkánon tulajdonképpen világnézeti csata is zajlik, amelyben a hatalmi viszonyok nem egyenlők. Holott a háttérben meghúzódó versengő képzetek mindkét oldalon hihetetlenül erősek.

CsA: A korábbi távcső építésekor született egy egyezmény, amelyben a tudósok azt fogalmazták meg, hogy az ég vizsgálata valamiféle spirituális élmény. Fontosnak tartották a másik féllel elismertetni, hogy ez is szembenézés az istennel. A mostani tiltakozásnak azonban nagyon erős a környezeti érvelése: az ipari anyagok szennyezik a vulkánt, a távcsövek megzavarják a madárvilágot. A vitákban mégis mindig a tudomány jelenik végső érvként – ami azt is jelenti, hogy a tudományról vallott elképzeléseink nagyon rosszak. Ha elfogadjuk, hogy a tudomány az objektív valóság egy az egyben történő

Erdőben elrejtett sámánfelszerelés (Güngiin Baljinnjam és Luwsangiin Nadmid felszerelése). Mongólia, 1960; Diószegi Vilmos felvétele. Néprajzi Múzeum Etnológia Archívum, Fényképtár F150256; publikálva: Wilhelm Gábor: Sámántárgyak. Diószegi Vilmos gyűjteménye; Néprajzi Múzeum, Budapest, 2016; A Néprajzi Múzeum tárgykatalógusai 23. kötet

leképezése, akkor ahhoz képest a „mese” nagyon gyenge eszköz egy világmagyarázatra. De ha úgy tekintjük, hogy a tudomány kulturális tevékenység, akkor érthetőbb lenne a vita. Egy ponton be kell állni valamelyik nézet mögé. Én például el tudom fogadni a távcső megépítését, de csak azzal a kitétellel, hogy ez miszticizmus.

FZs: Tudományegyenlő Istenek csúcsa / Summit of Gods miszticizmus?

CsA: Igen. Ha a fekete lyukról olvasok például tudományos ismeretterjesztő cikket, akkor nem az adatok nyűgöznek le – amit az emberek 90%-a amúgy sem ért –, hanem az a furcsa, mágikus érzés, ami benne van. Szerintem ez nem a tudomány. Illetve lehet, hogy az, de akkor valljuk be: hogy ez is miszticizmus.

FZs: De most a természettudományokról beszélünk: adatokról, mérésekről, távolságokról, az időről, a fényről; olyan tételezetten objektív, megfigyelhető, mérhető, számítható közlegekről, melyeket a humán- és társadalomtudományokhoz képest objektívebbnek érzékelünk. Objektív valóságnak tűnik. Te most erre mondd, hogy kulturális tevékenység, és ugyanígy mitológia, mint a vulkánok teremtéstörténetben betöltött szerepe. Kérdés, hogy ezek miként tudnak dialógusra lépni egymással.

CsA: Erről csináltam az Istenek csúcsa / Summit of Gods című kétszornás videó-installációt (11'07; 2019). A párbeszédben a hawaiiak azt kérik, hogy ne épüljön fel távcső, mert ez az ő szent hegyük. A tudósok erre azt válaszolják, hogy amit ők csinálnak, az ugyancsak spirituális tevékenység. Idáig ez nagyjából az igazság, amit kicsit továbbbírtam. Nem tudom, valójában hogy történt, de így képzelem: miután a tudósok ezt mondták, elvonultak, és a háttérben nevettek egyet, elég ügyesek vagyunk, mondták. Bár tudtuk volna, hogy csak ennyit kell mondanunk, már rég megoldhattuk volna ezt a problémát. Néhány szép szóval és a spiritualitással el lehetett volna intézni. Az egyesség után a hawaiiak is elvonultak, és a háttérben szintén elkezdtek röhögni: mert tudták, hogy a tudósok hazudtak. De azt is tudták, hogy a tudósok, miközben hazudtak, épp akkor mondták el az igazságot magukról.

FZs: Te a hawaiiakkal vagy.

CSA: Ez nem annyira egyértelmű.

FZs: A történet és a mű kapcsán azon gondolkodom, hogy miben hasonlít mindez ahhoz, amikor egy repatriációs folyamatban a múzeum tudósai a

forrásközösséggel beszélgetnek. Hogy megtörténhet-e, hogy a muzeológusok a megbeszélés után elmennek, röhögnek és kimondják: itt maradnak a tárgyak! Aztán a forrásközösség tagjai is elmennek és röhögnek, hogy átláttak a muzeológusokon, átláttak a tudományon. Veszélyes, hogy vannak színpalak, a dolgok pedig ezek előtt vagy mögött zajlanak. De ami ennél is elgondolkodtatóbb, hogy lehetséges-e „igazságot” tenni ezekben az ügyekben – nem restitúcióról, hanem repatriációról beszélnek – a jogi környezet bevonása nélkül, érveken, érzelmeken, etikán és morálon alapuló párbeszéddel?

Néhány éve dolgozta fel WILHELM GÁBOR a Néprajzi Múzeum sámántárgyait: azokat, amelyeket DIÓSZEGI VILMOS gyűjtött terepen, Mongóliában, kiegészítve a szibériai sámántárgyakkal.¹⁴ A gyűjtés az ötvenes években zajlott, ma úgy mondjuk: a korabeli tudományos normák szerint. Nagyon bonyolult a társadalmi és kulturális kontextus, hiszen egy vallás, egy világnézet szent tárgyairól és szimbólumairól van szó (akárcsak az ausztrál példában), egy olyan korszakban, amikor ott helyben ezt a vallást és világnézetet politikailag üldözik, irtják. Ebben a szituációban az etnográfus, antropológus szerepe és tevékenysége is átértékelődik: a megmenetés kap hangsúlyt. Sokszor hivatkozunk rá intézményi szinten: ha akkor Diószegi ezeket a tárgyakat nem hozza a Néprajzi Múzeumba, akkor ma már szinte semmit nem tudnánk róluk, nem volna semmi a kezünkben, amit kutathatnánk. A valódi kérdések – amelyeket Gábor nagyon mód-szeresen összeszed a katalógus bevezetőjében – azonban mégiscsak azok, hogy a kutatási szituációban felméri-e egy kutató a tetteinek a következményeit, amikor kiemel egy kultúrából olyan tárgyakat, amelyek, ha specialisták használják, képesek változtatni az életen és a világon: gyógyítanak, segítenek, elűznek betegségeket. A tárgyak és eszközök, amelyek ma a múzeumban vannak, ennek a bonyolult kommunikációnak az instrumentumai. Ha kikerülnek ebből a közből, elvesztik ezt a szerepüket. Itt múzeumi tárgyak lesznek, ott pedig űrt hagynak maguk után. Három kérdés kerül egymás mellé: egyrészt, hogy a tudomány mennyire léphet bele az emberek világába, és miként tudja megtalálni azt a határt, ami már nem átléphető? Másrészt a rituális, vallási tárgyak és ábrázolások

¹⁴ WILHELM GÁBOR: Sámántárgyak. A Néprajzi Múzeum tárgykatalógusai 23; Néprajzi Múzeum, Budapest, 2016

gyakran kapcsolódnak tabukhoz, például a láthatóvá tétel tabujához: ez miként illeszthető össze a múzeum nyilvánosságával? Feloldható-e a gyűjteményi tárgy és a kiállítási tárgy láthatósága és kutathatósága közötti feszültség ezekben az esetekben? Harmadrészt pedig: milyen tárgyalási szituáció és „bírósg” dönthet, milyen eljárásrend szerint arról, hogy az egykor múzeumba került tárgyak végleg ottmaradjanak, vagy egy kulturális tárgyalás során visszaszármazzanak az eredeti helyükre, az eredeti forrásközösségekhez?

CsA: És szerinted kit kell meghívni egy ilyen „bírósgba”?

FZs: Az adott forrásközösség tagjait és muzeológusokat, akik ezekkel a tárgyakkal foglalkoznak – őket mindenképp. Én naivan azt gondolnám, hogy jó, ha vannak mediátorok, de csak erre alkalmasak. Viszont a hivatalos jogi közeget és szerepköröket kikapcsolnám a rendszerből – hiszen ezekben a történetekben nem a jogi kérdések a relevánsak, e tárgyak státusza jogilag tiszta. Nyilván, ha ezzel kapcsolatban kétségek merülnek fel, akkor érdemes jogi szakemberekkel is konzultálni. Azért hagytnám ki a tárgyalásból a jogi szektort, mert ideális esetben olyan intenzív tudáscsere és -körforgás zajlik, amely ezeket a tárgyakat és tudásokat érdemben gazdagítja. Tehát nem minden esetben a döntés a lényeg: az is eredmény, hogy bárhová is kerülnek a tárgyak, vigyék magukkal az ezekből a szituációkból születő jelentésobbleteiket. Ehhez persze nagyon jó hozzáállású intézményre van szükség: alapos kutatásra, elkötelezett muzeológusokra, reális tudománykritikára, az etikai és morális kérdések irányi érzékenységre, az intézményi hatalom háttérbe szorítására. És persze rengeteg időre, figyelemre, és valószínűleg értelmessé lassúságra. Az is fontos azonban, hogy a tárgyak biográfiájába az az 50-100 év is beleíródott, melyet a múzeumban töltöttek. Tehát nemcsak az a lényeges, hogy a tudósok értsek a tárgyak eredeti kulturális kontextusát, hanem az is, hogy a forrásközösség tagjai is megismerjék a tárgyak új, múzeumi kontextusát: a kutató

tudását, a gyűjteményben felgyűlt jelentéseket. Tehát a kölcsönösség és a valódi tudáskörforgás elengedhetetlenek – egy ideális helyzet megteremtéséhez. De ha jól értem, akkor a Mauna Kea esetében ez a közvetlen tárgyalás már nem vezet megoldásra, mert jogi útra tért a történet – vélhetően a beruházás mértéke és a politikai hatalom szerepvállalása miatt.

CsA: A hawaii történet még viszonylag nyitott. Amikor megszületett a bírósági döntés, akkor úgy nézett ki, hogy már nem lehet csinálni semmit. Azonban 2019 nyarán intenzíven medializálódott a helyzet – akárcsak az olajvezeték esetében. De amíg az olajbárók ellen könnyű az őslakosok mellé állni, addig a „nagy tudomány”, a kaliforniai egyetem és az őslakosok közötti harcban nehezebben átláthatók a viszonyok. Nem lehet azonban nem észrevenni a kolonialista praxist még ebben a távcsőben is. Ugyanis nem arról van szó, hogy egy „szintre” hozható-e a hawaii teremtésmítosz a csillagok tudományos vizsgálatával, hanem arról, hogy ne a tudomány objektivitását használjuk fel érveként ezekben a vitákban. Szerintem ez az, ami miatt a tudomány ereje morzsolódik. A tudomány ugyanis el tudja veszíteni az ütőképességét, ha nem jól helyezi el magát egy vitában. Az Istenek csúcsa / Summit of Gods című munkában épp erre akartam reagálni. Holott a csillagászati felfedezések nemcsak a csillagászok számára, hanem a fizika számára is fontosak. Nemcsak a kozmosz, hanem a kozmológiai kutatások eredményei is ezek, s mint ilyenek az egész világképünket formálják. Talán így lehetne megindokolni. De épp ezért spirituális. Legalábbis valami nagyon hasonló van benne, mint a helyi mitológiában.

FZs: Mindez nem választható el attól, hogy mire használjuk a tudományos eredményeket. Kritikusabb megfogalmazásban: leginkább hatalmi kérdésekről beszélünk. Uralkodás, fegyverkezés, hadiipar – amelyek mozgatórútként a világot. Nem vagyunk annyira naivak, hogy azt gondoljuk a tudományos kutatásokban ennek nyoma sincs. És ez a művészi intenciók

kifejezésének is fontos kritikai terepe. A munkában a színpalak mögötti kölcsönös kuncogás viszont épp azt mutatja, hogy a kritika elhelyezése sem evidens. Ami viszont továbbra is megválaszolatlan: hogy tudunk kilépni saját kereteink közül, átlépni egy másikba, képesek vagyunk-e a saját érvelésünk mögül kilátni, és a hierarchiára például viszonylagosként tekinteni.

CsA: Nem maga a tudomány, de azok a résztvevők, akik valójában „csinálják”, érdemben művelik – egy részük legalábbis – biztos, hogy megpróbál kilátni ebből.

FZs: Ezek már talán inkább ismeretelméleti, illetve tudománypolitikai kérdések. Amelyek amúgy nagyon ritkán izgatják fel a tudományon kívüli világot. Ezeket akkor belül kell lejátszani?

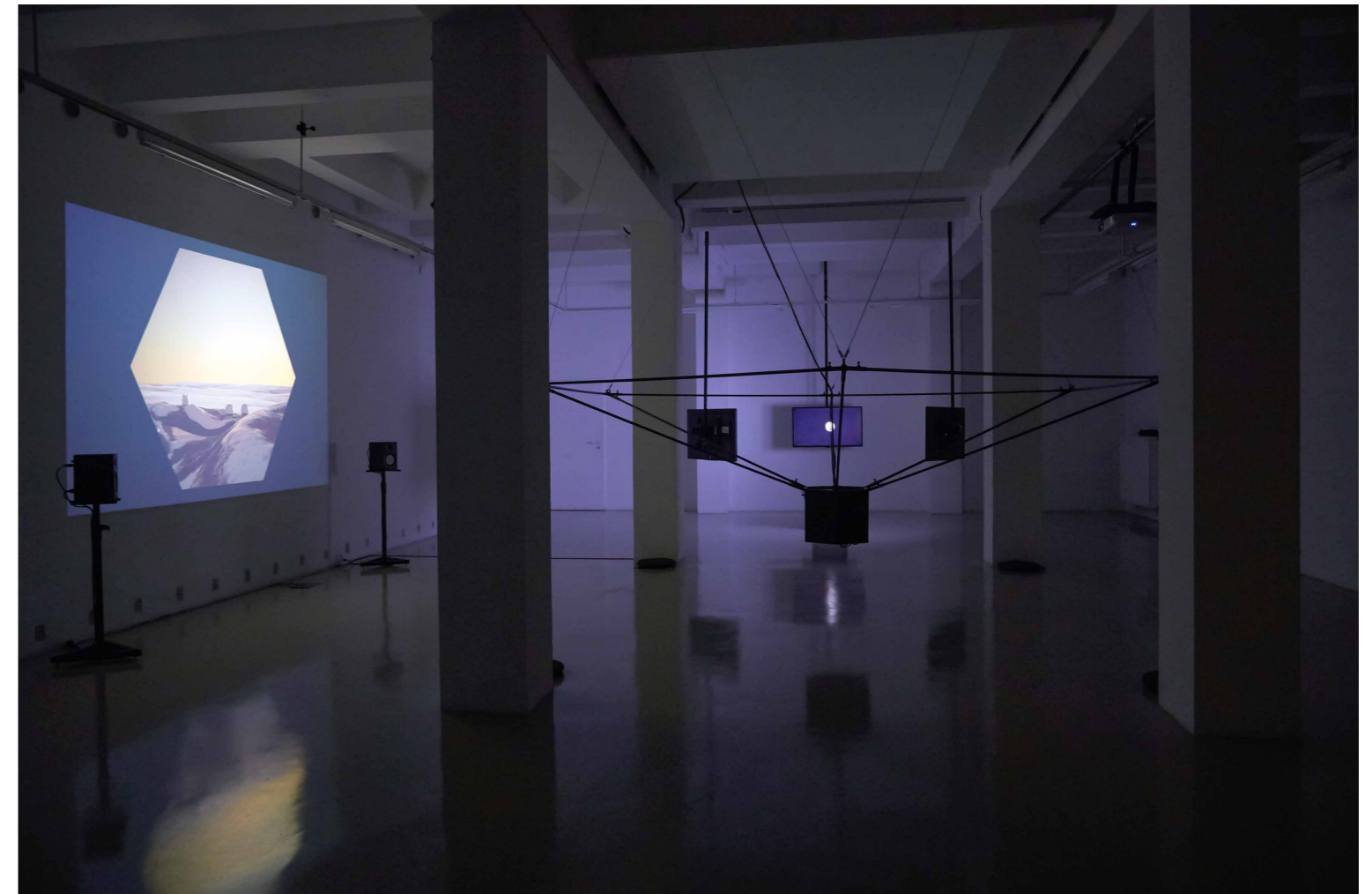
CsA: Szerintem lehetséges valamiféle „köztudást” kialakítani, ami beemeli a közvéleménybe és a közgondolkodásra az ilyen problémákat. Bár ennél kardinálisabb kérdésekben is hatalmas eltérések vannak a közgondolkodásban. A klímaváltozással kapcsolatban például eszembe jut Nick Cave dalából egy sor (ami tisztára másról szól, csak tetszik, ahogy megfogalmazza): *I don't believe in an interventionist God*¹⁵ – vagyis nem hiszek egy olyan isten létezésében, amely a kellő pillanatban beavatkozik –, de a világban négy milliárdan igen. Így elég nehéz azzal argumentálni, hogy jön a világ vége, ha ők úgy hiszik, megmenekülnek. Amíg nem tudunk választ adni arra, hogy a klímaváltozás alapján véve a nyugat halálfelelme-e, addig erre sem találok megoldást. Ha a tudomány választ adhatna, akkor már nyilván megtette volna.

FZs: Ez egy elég punk válasz.

¹⁵ Into My Arms (The Boatman's Call album, 1997), ld. <https://www.youtube.com/watch?v=DpVr9ei7R6k>

CSÉFALVAY ANDRÁS

Egy olyan világban, ahol nincsenek tények, ott csak a jóság marad, 2019
Trafó Galéria, Budapest © Fotó: Surányi Miklós

CSÉFALVAY ANDRÁS

Egy olyan világban, ahol nincsenek tények, ott csak a jóság marad, 2019
Trafó Galéria, Budapest © Fotó: Surányi Miklós

